

Moğol İstilasının Şafağında Güneşe Hasret Kalan Şehir: Bamiyan'ın Ortaçağ Siyasi Tarihi

The City That Longs For the Sun at the Dawn of the Mongol Invasion: The Political History in the Medieval of Bamian

Çetin Kaya *

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu
Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kastamonu, Türkiye.
ORCID No: 0000-0003- 3876-5140

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Çetin Kaya
Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu,
Türkiye.
E-posta/E-mail:
cctinkayaa.58@gmail.com

Başvuru/Submitted: 27.08.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
18.09.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
30.09.2023
Kabul/Accepted: 03.10.2023
Yayınlanma/Publication: 25.10.2023

Atıf/Citation:
Kaya, Çetin "Moğol İstilasının
Şafağında Güneşe Hasret Kalan Şehir:
Bamiyan'ın Ortaçağ Siyasi Tarihi"
*Tarih'in Peşinde Uluslararası Tarih ve
Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 30, (2023),
76-87

ÖZ

Bamiyan, Gazne ve Belh şehirleri arasında yer alan önemli bir Ortaçağ yerleşim birimidir. Çalışmamız şehrin XI ve XIII. yüzyıl siyasi tarihi kısmına odaklanmıştır. Bu nedenle Gurlular'ın bölgeye hâkim olmasından başlayarak şehre hükmeden kişilerden bahsedilmiştir. Kaynaklar ışığında bu hanedandan şehre hâkim olan ilk kişi Gurlu sultanı Alaeddin Hüseyin Cihansuz'un kardeşi Melik Fahreddin Mesud olmuştur. Fahreddin Mesud'dan sonra da oğulları ve torunları şehrin yönetimini üstlenmişlerdir. Bu hanedandan en son şehri yönetimi altında tutan kişi Celaleddin Ali olmuştur. Sonrasında şehir Harezmşahlar'ın yönetimine tabi tutulmuştur. Moğol istilası sırasında yaşanan talihsiz bir olay neticesinde şehir tamamen yıkılmıştır. Böylece, kasıtlı olarak kimsenin yaşayamayacağı bir yer haline getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bamiyan, Gurlular, Harezmşahlar, Moğollar, Soykırım*

ABSTRACT

The city of Bamian is an important medieval city located between the cities of Ghazni and Balkh. This study focuses on the 11th and 13th centuries political history of the city. For this reason, it is mentioned about the members of the dynasty who ruled the city starting from the Ghurids dominating the region. According to sources, the first person who dominated the city from this dynasty was Malik Fehrudin Masud, the brother of Alaeddin Husein Cehansuz. After Fehrudin Mesad, his sons and grandchildren took over the administration of the city. The last person from this dynasty to rule the city was Celaleddin Ali. After him, the city was subjected to the rule of the Khwarezmshahs. As a result of an unfortunate event during the Mongol invasion, the city was completely destroyed. Thus, it has been deliberately made into a place where no one can live.

Keywords: *Bamian, Ghurids, Khwarezmshahs, Mongols, Genocide*

Giriş

Bamiyan, Belh şehrinin güneyinde Kabil'in batısında Gazne'nin kuzeyinde ve Firûzkûh'un doğusunda yer almaktadır.¹ Antik çağlardan itibaren şehirde yerleşimin olduğu bilinmektedir.² Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan şehir Hindistan'a ulaşmak için bir geçit konumunda bulunmaktadır.³ Farklı din ve inanışlara ev sahipliği yapmıştır. Bu durum şehrin kültürel gelişiminde de etkili olmuştur.⁴ Arap fetihleri bölgeye ulaştığı zaman şehirde bulunan tapınaklar da onlar tarafından yağmalanarak maddi değer arz eden eşyalar Bağdat'a aktarılmıştır.⁵ IX ve X. yüzyıl Arap seyyahları tarafından ziyaret edilen şehir hakkında tutulan kayıtlarda, sulak bir arazide olduğu neşredilmiştir. Yerleşim alanı, yanı başında bulunan dağın eteklerine inşa edilmiştir. Ayrıca bazı değerli metaller bakımından zengin olan topraklarında madencilik yapılmaktadır.⁶ Abbasiler (750-1258)⁷ zamanında yerli hanedanların halife ile iyi geçindiği bilinmekte olup şehrin yönetimine dâhil oldukları düşünülmektedir. Gazneliler (963-1186)⁸ döneminde şehir Arap ya da Türk asıllı olduklarına dair çeşitli görüşler bulunan⁹ Gurlular'ın (1000-1215)¹⁰ eline geçmiştir. Harezmsaşlar'ın (1097-1231)¹¹ yükselişi ve bölgeyi kontrolü altına almalarına kadar da bu durum devam etmiştir.¹²

Bamiyan İdaresinin Gurlular'dan Harezmsaşlar'a Geçişi ve Şehrin Akıbeti

XI. yüzyılın başlarından itibaren siyasi bir güç olarak kendini hissettirmeye başlayan Gurlular, Bamiyan şehrinin kontrolünü de ellerinde bulundurmaktaydılar. Gazneli Mahmud (998-1030) zamanında bölge halkını itaat altına almak ve İslam'ı yaymak adına birçok sefer düzenlenmiştir.¹³ Ancak coğrafi olarak sarp dağlarla örülü bölgede hâkimiyet kurmak pek mümkün olmamıştır. Bu nedenle sadık yerel yöneticiler tercih edilmeye çalışılmıştır. Seçilen kişiler de zamanla oluşan siyasi duruma göre hareket etmişlerdir. Selçuklular ve Gazneliler arasında zaman zaman taraf değiştirerek mevcudiyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Sultan Sencer'in 1135 yılında yaptığı sefer ile Gazneliler ağır bir darbe almıştır.¹⁴ Bu sayede Gurlular, topraklarına Gazne şehrini de katabilme düşüncesiyle hareket etmeye başlamışlardır.¹⁵

¹ Yuri Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, Brill, Leiden 2003, s. 35; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsaşlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 2000, s. 321.

² Ghulam Reza Javidi, "Orta Çağ'da Bamiyan Bölgesinde Hüküm Sürmüş Devletler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, 2019, s. 41.

³ Nebi Bozkurt, "İpek Yolu mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 371.

⁴ W. Barthold, "Bamiyân mad.", *İ. A.*, C. III, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1978, s. 296-297.

⁵ Clifford Edmund Bosworth, "Saffari İmparatorluğu'nun Yapısı ve Yönetimi", *Çev. Hüseyin Doğan, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1, 2013, s. 139.

⁶ Anonim, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, Haz. V. Minorsky, Çev. Abdullah Duman – Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 16-17, 26; Ya'kubi, *Ülkeler Kitabı*, Ayışığıkitapları, İstanbul 2002, s. 70; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 43,45; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara 2001, s. 163, 172, 254.

⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 31-48.

⁸ Erdoğan Merçil, "Gazneliler mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 480-484.

⁹ Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakat-ı Nâsırî*, C. I, Neşr. A. Habibi, İntişarat-ı Esatir, Tahran, 2010, s. 320-321; Ergin Ayan, "Gurluların Menşesi Meselesi", *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, 2011, s. 44; Seda Muratoğlu, "Selçuklu Hâkimiyetindeki Etnik Unsurlar", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ordu 2023, s. 17-19; Vural Öntürk, "Ravzatü's-Safâ ve Habibü's-Siyer'e Göre Gurlular", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 34, 2018, s. 140.

¹⁰ İqtidar Husain Siddiqi, "Gurlular mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 207-211.

¹¹ Kafesoğlu, *age.*; Aydın Taneri, "Hârizmsaşlar mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 228-231; Coşkun Erdoğan, *Harezmsaşlar Anuştegin'den Celaleddin'e*, Selenge Yayınevi, İstanbul 2020.

¹² Barthold, *agm.*, s. 297.

¹³ Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 364; Vural Öntürk, "Gurluların Var Olma Mücadelesinde Bir Dönüm Noktası: Âhengerân Savaşı (400/1010-1011)", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 49, 2020, s. 161-174.

¹⁴ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih*, C. XI, Çev. Ahmet Ağırakça – Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 35-37; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", s. 482.

¹⁵ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târîh Beyhakî*, Çev. Necati Lugal, Haz. Hicabi Kırangıç, TTK, Ankara 2019, s. 97-105; İbnü'l Esir, *age.*, C. XI, s. 123, 135; Vural Öntürk, "Alâeddin Hüseyin Cihansûz'un Gazne Şehrini İstilas", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 4, 2020, s. 1718.

Doğuda güçlenen ve 1141 yılı Katvan Savaşı'nda Sultan Sencer'in ordusunu mağlup etmeyi başaran Karahıtaylar (1130-1211)¹⁶, Maveraünnehir'in büyük bir kısmını ele geçirmiştir. Karahıtaylardan almış oldukları bu yenilgi sonrasında zayıflayan Selçuklular ile bağlarını koparmaya başlayan Gurlular, Alaeddin Hüseyin Cihansuz'un (1149-1161) Gazne şehrini 1151 yılında zaptıyla alenen bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.¹⁷ Cihansuz hâkim olduğu topraklara idareciler atayarak merkezi otoriteyi sağlamayı hedeflemiştir. Bu hususta Bamiyan şehrinin idaresini kardeşi Melik Fahreddin Mesud'a vermiştir. Böylece Mesud, Şemseddin Muhammed, Taceddin Zengi ve Hüsameddin Ali isimli üç oğlu ile birlikte Bamiyan şehrinde ikamet etmeye başlamıştır.¹⁸ Ancak kısa süre sonra Cihansuz, Herat ve Belh şehirlerine saldırmıştır. Sultan Sencer durumdan haberdar olunca derhal onun üzerine yürüdü. Cihansuz, Sultan Sencer ile giriştiği bu mücadelede esir edilmiştir.¹⁹ Bu savaşta Fahreddin Mesud'un oğlu Şemseddin Muhammed de amcası Cihansuz'un yanında yer almıştır. Şemseddin Muhammed esir düşmesine rağmen Emir Sipahsalar Pornakş Herivei, Bamiyan'dan toplanan elli bin dinar fidye karşılığında onu serbest bıraktırmıştır.²⁰ Cihansuz samimi tavırları ve edebi becerisi sayesinde Sultan Sencer tarafından affedilerek tekrar Firûzkûh'a dönmesine izin verilmiştir. Sultan Sencer'in 1153 yılında Oğuzlar ile yaptığı savaşta esir edilmesi ile birlikte Alaeddin Hüseyin Cihansuz harekete geçerek Garcistan, Bamiyan, Zemindaver, Toharistan ve Bust bölgelerinde hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır.²¹

Alaeddin Hüseyin Cihansuz'dan sonra Gur tahtına geçen kişi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. İbnü'l Esir'e göre, Cihansuz daha sağlığında kardeşi Sam'ın oğlu Gıyaseddin Muhammed'i kendi kızıyla evlendirip veliaht olarak bıraktığı için yerine o geçmiştir.²² Cûzcânî, Mîrhând ve Hândmîr'in rivayetlerine göre, Cihansuz Gazne şehrini ele geçirdikten sonra kardeşi Sam'ın oğulları Gıyaseddin ve Muizeddin'i (Şihabeddin)²³ kalelerinden birine hapsedirmiştir. Onlar ancak Cihansuz'un ölümü sonrasında yerine geçen oğlu Seyfüddin Muhammed (1161-1163) döneminde serbest kalmışlardır. Seyfüddin Muhammed onlarla iyi anlaşarak Muizeddin'in, Bamiyan'da bulunan amcası Fahreddin Mesud'un yanına gitmesine izin vermiştir. Gıyaseddin ise Seyfüddin Muhammed'in yanında kalarak ona hizmet etmiştir. Ancak Seyfüddin Muhammed'in hükümdarlığı çok kısa sürmüştür. Devrin önemli devlet adamlarından Sipahsalar Ebu'l Abbas Şiş'in desteğini alan Gıyaseddin Muhammed böylelikle Gur tahtına çıkmıştır.²⁴ Ancak İbnü'l Esir de ilerleyen bölümlerde Seyfüddin Muhammed'in Gur tahtında hükümdarlık ettiğini belirtmekte ve diğer müelliflerin rivayetlerini doğrulamaktadır. Ayrıca Seyfüddin Muhammed'in ölümü sonrasında Herat hâkimi Emir Aytekin'in Gur topraklarına yönelerek Bamiyan'a asker çıkardığı bilgisi verilmektedir. Ele geçirilen toprakların da Gur hükümdarlarının soyundan gelen bir kişiye teslim edildiği söylenmektedir. Meselenin nihayetinde ise, Emir Aytekin, Gurlular tarafından öldürülmüş ve ordusu bozguna uğratılmıştır.²⁵ Muhtemelen Emir

¹⁶ Ahmet Taşağıl, "Karahıtaylar mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 415-416; V. V. Barthold, *Orta Asya Tarihi Üzerine Dört Çalışma*, Çev. İlhan Aslan, Post Yayınevi, İstanbul 2020, s. 47-49.

¹⁷ İqtidar Husain Siddiqui, "Gurlular", s. 544; Vural Öntürk, "Alâeddin Hüseyin", s. 1729-1730.

¹⁸ Muhammed Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's Safâ*. C. VII, Neşr. Cemşid Kıyanfer, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2006, s. 3655; Gıyâsuddîn Hândmîr, *Târîh-i Habîbu's Sıyer*, C. II, Neşr. M. Debirsıyaki, Ketab Furuşi Hayyam, Tahran, 1984, s. 609; Öntürk, "Ravzatü's-Safâ", s. 149.

¹⁹ İbnü'l Esir, *İbnü'l Esir, age.*, C. XI, s. 144-145; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, Çev. E. N. Necef – A. R. Annaberdiyev, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 285; İqtidar Husain Siddiqui, "Cihansuz mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 544-545; Sena Saraç, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Gurlular Devleti ile Siyasî Münasebetleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 7, 2022, s. 63-65. Bu savaş hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Vural Öntürk, "Sultan Sencer'in Son Büyük Zaferi: Evbeh Savaşı (1152)", *Tarihçi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2021, s. 34-52.

²⁰ Fasîh Hâfî, *Mucmel Fasîh*, C. II, Neşr. S. M. N. Nasrabadi, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2009, s. 716.

²¹ Abdülkerim Özeydin, "Sencer mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 511; Siddiqui, "Cihansuz", s. 545.

²² İbnü'l Esir, *age.*, C. XI, s. 146-147.

²³ İbnü'l Esir bu kişiden Şihabeddin ismi ile bahsetmektedir. Bk. İbnü'l Esir, *age.*, C. XI, s. 146.

²⁴ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *age.*, C. I, s. 351, 353-354; Muhammed Mîrhând, *age.*, C. VII, s. 3646-3647; Gıyâsuddîn Hândmîr, *age.*, s. 604-605.

²⁵ İbnü'l Esir, *age.*, C. XI, s. 239-240, 253.

Aytekin'in ele geçirdiği bölgelerin yönetimine atanan kişi daha sonraki olaylardan anlaşıldığı üzere Herat emirleri ile yakınlığı bilinen Fahreddîn Mesud olmalıdır.

Sultan Gıyaseddîn Muhammed'in (1163-1203) tahta geçişi ile birlikte Bamiyan hâkimi Fahreddîn Mesud, hanedanın en yaşlı üyesi olduğu için Gur hükümdarlığında hak iddia etmiştir. Belh hâkimi Melik Alaeddîn Kamac Senceri ve Herat hâkimi Taceddîn Yulduz'a elçiler göndererek onların desteğini almıştır. Bu sayede Herat, Belh ve Bamiyan'dan toplanan ordular Firûzkûh üzerine yürümüşdür. Ancak Gıyaseddîn Muhammed kardeşi Muizeddîn ile birlikte Belh ve Herat'tan Firûzkûh üzerine gelen orduları, birleşmelerine bile fırsat vermeden ani bir saldırı düzenleyerek etkisiz hale getirmişlerdir. Amcaları Fahreddîn Mesud pişman olup geri dönmeye çalışsa da teslim olmaya zorlamışlardır. Sonrasında bağışlanarak yeğeni Gıyaseddîn Muhammed'in hükümdarlığını tanuması kaydı ile Bamiyan'da hüküm sürmesine izin verilmiştir.²⁶

Sultan Gıyaseddîn Muhammed döneminde, Gurlular ile Harezmsahlar arasında siyasi temaslar başlamıştır. Harezmsahlar idaresinin temelleri Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Berkıyruk (1092-1104)²⁷ zamanında Anuş Tegin oğlu Kutbeddîn Muhammed'in Harezm valiliğine 1097 yılında tayini ile atılmaya başlayıp, evladı Atsız²⁸ (1128-1156) ve torunu İlarıslan²⁹ (1156-1172) ile devam etmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin (1040-1157)³⁰ tarih sahnesinden çekilmesi³¹ ile farklı bir hal almaya başlamıştır. Karahıtaylar'ın bölgede hâkimiyet kurma çabaları da kısmen başarılı olsa da yerel idarecilerden almış oldukları vergiler ile yetinmişlerdir. Bu nedenle İlarıslan döneminden itibaren Karahıtaylar'a vergi gönderilerek Kutbeddîn Muhammed soyunun Harezm üzerindeki yönetim hakları güvence altına alınmıştır.³²

İlarıslan ölümü sonrasında oğullarından Alaeddîn Tekiş (1172-1200) ve Sultaşah Mahmud, Harezm'in idaresinde hak iddia etmişlerdir. Ancak Tekiş yönetimi ele almayı başarmıştır. Böylelikle Sultaşah, Gurlular'dan yardım istemek üzere Gıyaseddîn Muhammed'in yanına gitmiştir. Gur hükümdarı Sultaşah'ı, Tekiş karşısında bir koz olarak görmüş ve onu bir hükümdar gibi karşılamıştır.³³ Ancak Sultaşah, Gurlular'dan aldığı destek ile kardeşine karşı üstünlük sağlayamayınca Karahıtaylar'a sığınmıştır. Ama onun bu hamlesi Sultan Gıyaseddîn Muhammed'in tepkisini çekmiştir. Sultaşah'a karşı 1193 yılında Gazne'den Muizeddîn, Bamiyan'dan Melik Şemseddîn Muhammed ve Sistan'dan Melik Taceddîn çağırılarak önlem alınmaya çalışılmıştır. Toplanan ordu Merv Nehri'nin aşağı kısmında bir araya gelmiştir. Nehrin yukarısına da Sultaşah'ın ordusu yerleşmiştir. Altı ay boyunca iki ordu birbirinin açığını aramak için beklese de bir sonuç alınamayınca Gıyaseddîn Muhammed'in kardeşi Muizeddîn nehri geçerek Sultaşah'a saldırmıştır. Diğer ordular da onu takip ederek Sultaşah'ın ağır bir yenilgi almasını sağlamıştır. Cûzcânî'nin rivayetine göre, savaşta mühim başarılar gösteren bir diğer kişi de Bamiyan hâkimi Şemseddîn Muhammed olmuştur. Onu bu hizmeti nedeniyle hâkimiyet alametlerinden sayılan siyah çetr

²⁶ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *age.*, C. I, s. 355-357; Muhammed Mîrhând, *age.*, C. VII, s. 3648-3649; Gıyâsuddîn Hândmîr, *age.*, s. 605-606; Javidî, *agm.*, s. 53; Öntürk, "Ravzatü's-Safâ", s. 149.

²⁷ Abdülkerim Özyaydın, "Berkıyruk mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 514-516.

²⁸ İbnü'l Esir, *age.*, C. XI, s. 223-224; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *Târîh-i Cihân Guşâ*, Neşr. Muhammed Kazvîni, İntişarat-ı Hermes, Tahran 2016, s. 356-357; Alaeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Guşa*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013, s. 255.

²⁹ İbnü'l Esir, *age.*, C. XI, s. 84-85, 92, 179; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age.*, s. 357-362; Alaeddin Ata Melik Cüveynî, *age.*, s. 256-262.

³⁰ Faruk Sümer, "Selçuklular mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 365-371.

³¹ V. V. Barthold, *Moğol İstilasası Devrinde Türkistan*, Çev. Seniha Sami Morali, TTK, Ankara 2020, s. 321-330; Ağacanov, *age.*, s. 279-322; Kafesoğlu, *age.*, s. 43-72; Taneri, *agm.*, s. 229.

³² İbnü'l Esir, *age.*, C. XI, s. 304; Barthold, *Orta Asya*, s. 51.

³³ İbnü'l Esir, *age.*, C. XI, s. 303; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age.*, s. 371; Alaeddin Ata Melik Cüveynî, *age.*, s. 265; Kafesoğlu, *age.*, s. 88; Meryem Gürbüz, "Tekiş, Alâeddin mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 364-365.

taşıma ve sultan unvanını kullanabilme ayrıcalıkları ile ödüllendirmişlerdir.³⁴ İbnü'l Esir tarafından bu olay Şemseddîn Muhammed'in, Sultan Gıyaseddîn Muhammed'in kız kardeşinden doğan oğlu Bahaeddîn Sam zamanında gerçekleştirilmiş gibi anlatılmaktadır.³⁵ Cûzcânî ise, her ne kadar Şemseddîn Muhammed döneminde gerçekleştiğini yazmış olsa da Bahaeddîn Sam'ın iktidarının on dört yıl sürdüğünü söylemektedir. Müellif, Bahaeddîn Sam'ın ise Sultan Gıyaseddîn Muhammed'in ardından tahta geçen Sultan Muizeddîn'in 1206 yılı Mart ayında ölümünden on dokuz gün gibi bir süre ile vefat ettiğini kaydetmiştir.³⁶ Bu husus diğer kaynaklarda da aynı şekilde tekrarlanmıştır.³⁷ Yapılan hesap neticesinde Bahaeddîn Sam'ın Bamiyan yönetimini ele aldığı tarih 1192 çıkmaktadır. Bu nedenle İbnü'l Esir'in rivayeti daha tutarlı görülmektedir.

Kaynaklarda Şemseddîn Muhammed'in ölüm tarihi ve akıbetine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.³⁸ Ancak onun ölümü ile yerine büyük oğlu Abbas geçmiştir. Ancak Abbas'ın annesi Türk olduğu için Sultan Gıyaseddîn Muhammed ve Muizeddîn kabul etmemişlerdir. Bu nedenle Şemseddîn Muhammed'in oğullarından Sam dayıları Gıyaseddîn Muhammed ve Muizeddîn'in desteğini alarak Bahaeddîn lakabıyla Bamiyan hâkimi olmuştur.³⁹ Bahaeddîn Sam dönemine dair bilgiler veren kaynaklar onun ilmi seven bir kişiliğe sahip olduğu yönünde mutabıklardır. Bu nedenle dönemin önemli ilim adamları onun yanında yer almışlardır. Bunlardan en önemlisi dönemin meşhur imamlarından şafi fakih el-Fahr Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin er-Razi idi. Bu fakih yazmış olduğu *Risale-i Bahaiye* isimli eserini Bahaeddîn Sam'a takdim etmek amacıyla kaleme almıştır.⁴⁰ İbnü'l Esir, 1197 yılına dair olayları anlattığı kısımda Belh şehrini Karahıtaylar'a vergi vermek karşılığında elinde bulunduran Özbe isimli bir kişinin ölümü sonrasında Bahaeddîn Sam'ın burayı zapt ettiğini anlatmaktadır. Şehir alındıktan sonra hutbe Gıyaseddîn Muhammed adına okutulmuş ve Karahıtaylar'a verilen vergi kesilmiştir. Bu olay sonrasında Tekiş, Bağdat Abbasi Halifesi'ni baskı altına alıp onun Gurlular'dan yardım istemesini engellemek için Karahıtaylar'ı Gurlular üzerine saldırıya geçmeye sevk etmiştir. Karahıtay hükümdarı bir ordu hazırlayarak Gurlular'ın zapt ettiği Belh şehrine doğru yola çıkarmıştır. Bahaeddîn Sam'a elçi yollayarak ya Belh'i terk etmesini ya da daha önceden gönderilen vergiyi aynı şekilde devam ettirmesini istemişlerdir. Ancak o bunu kabul etmemiştir. Olayın neticesinde ise, Gıyaseddîn Muhammed'e bağlı birlikler Karahıtay ordusunu dağıtmış ve onları bölgeden uzaklaştırmışlardır.⁴¹

Bahaeddîn Sam'ın Bamiyan idaresi sırasında Gurlular ve Harezşahlar'ın yükselişinde büyük katkıları olan iki hükümdar Sultan Gıyaseddîn Muhammed ve Sultan Alaeddîn Tekiş vefat etmişlerdir. Tekiş'in 1200 yılında ölümü ile birlikte yerine oğlu Alaeddîn Muhammed yönetimi ele almıştır.⁴² Gıyaseddîn Muhammed'in 1203 yılında ölümü sonrasında ise yerine kardeşi Muizeddîn (1203-1206) geçmiştir.⁴³ Sultan Muizeddîn başa geçtikten sonra Gur topraklarının yönetimini akrabaları arasında paylaşmıştır. Bu sayede Bahaeddîn Sam,

³⁴ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *age.*, C. I, s. 358-359, 387; Kafesoğlu, *age.*, s. 121-122; Gürbüz, *agm.*, s. 365.

³⁵ İbnü'l Esir, *age.*, C. XI, s. 304-308.

³⁶ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *age.*, C. I, s. 373, 389; Alâeddîn Atâ-Melik Cüveynî, *age.*, s. 405-406; Alaeddin Ata Melik Cüveynî, *age.*, s. 289-290.

³⁷ Muhammed Mîrhând, *age.*, C. VII, s. 3656; Gıyâsuddîn Hândmîr, *age.*, s. 609.

³⁸ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *age.*, C. I, s. 387; Muhammed Mîrhând, *age.*, C. VII, s. 3655-3656; Gıyâsuddîn Hândmîr, *age.*, s. 609.

³⁹ İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 182; Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't Tevârîh*, C. I, Neşr. Muhammed Ruşen - Mustafa Musevi, İntişarat-ı Elburz, Tahran 1995, s. 433.

⁴⁰ İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 132; Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *age.*, C. I, s. 387-389; Muhammed Mîrhând, *age.*, C. VII, s. 3656; Gıyâsuddîn Hândmîr, *age.*, s. 609.

⁴¹ İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 120-122.

⁴² İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 137-138; Alâeddîn Atâ-Melik Cüveynî, *age.*, s. 394-395; Alaeddin Ata Melik Cüveynî, *age.*, s. 282-283; Barthold, *Moğol İstilası*, s. 334-344; Kafesoğlu, *age.*, s. 112-144, Tanerî, *agm.*, s. 229.

⁴³ İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 132; Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *age.*, C. I, s. 387-389; Muhammed Mîrhând, *age.*, C. VII, s. 3650; Gıyâsuddîn Hândmîr, *age.*, s. 607.

hâkimi olduğu Bamiyan'da yerini sağlamlaştırmıştır. 1206 yılına gelindiğinde ise, Sultan Muizzeddîn Hindistan'ın hâkim olduğu bölgelerinde çıkan isyanlar ile uğraşmıştır. Sükûneti sağlayıp Gazne'ye döndüğü sırada Semerkant üzerine sefere çıkmak için Bahaeddîn Sam'a ordusunun geçebileceği köprüler inşa etmesi için haber yollamıştır. Ancak bu sırada Sultan Muizzeddîn suikasta uğrayarak öldürülmüştür.⁴⁴

Sultan Muizzeddîn'in ölümü ile birlikte devlet erkânı ikiye bölünmüştür. Vezir Mueyyidu'l-Mülk ve Türk emirler Sultan Gıyaseddîn Muhammed'in oğlu Gıyaseddîn Mahmud'un devletin başına geçmesini isterken, Gurlu emirler de Bahaeddîn Sam'ın iktidarını desteklemiştir. Her iki taraf da kendi adaylarına haber yollayarak Sultan Muizzeddîn'in ölümünden onları haberdar etmişlerdir. Hatta Sultan Muizzeddîn'in hazinesinin kendi destekledikleri aday tarafından ele geçirilmesi için çabalamışlardır. Neticede Türkler, Mueyyidu'l-Mülk'ün, Gurlu emirleri ikna etmesi sonrasında hazineyi Sultan Muizzeddîn'in Türk emirlerinden Taceddîn Yıldız'a⁴⁵ teslim etmelerine razı gelmiştir. Taceddîn Yıldız'a hazine teslim edildikten sonra o, Gıyaseddîn Mahmud'un yanına gitmek yerine tekrar getirilen tüm eşyalar ve sultanın cenazesi ile birlikte Gazne'ye dönmeyi uygun görmüştür. Sultan Muizzeddîn'i götürerek Gazne'de kendi yaptırmış olduğu medreseye 1206 yılı Nisan ayının başında defnettirmiştir.⁴⁶ Ancak Taceddîn Yıldız'ın bu olay sonrası Gazne'de pek durmadığı görülmektedir. Bamiyan hâkimi Bahaeddîn Sam derhal ordusunu toplayarak Gazne'nin kontrolünü ele almak için harekete geçmiştir.⁴⁷ Ancak kendisi de yolda iken rahatsızlanarak ölüm döşeginde oğulları Alaeddîn Muhammed ve Celaleddîn Ali'yi yanına çağırılmıştır. Alaeddîn'i kendisine veliaht tayin etmiştir. Ayrıca Gazne üzerine yürüyerek şehri ele geçirmelerini ve orada bulunan Gurlu emirlere iyi davranmalarını istemiştir. Firûzkûh ve Horasan'ın idaresini Gıyaseddîn Mahmud'a bırakıp, kendilerine de Bamiyan'ın haricinde Gazne ve Hindistan'daki toprakların verilmesi karşılığında anlaşmalarını vasiyet etmiştir.⁴⁸

Alaeddîn Muhammed ve Celaleddîn Ali, babalarının ölümünden sonra onun vasiyetine uygun bir şekilde hareket ederek Gazne şehri üzerine yürüdüler. Şehir halkı ve Gurlu emirler 11 Nisan 1206 tarihinde onları karşılamak için dışarıya çıkarırken Türk emirler de istemeyerek de olsa onlara katıldılar. Ancak Celaleddîn ve Alaeddîn şehre girdikten sonra Türk emirler onların yeterince kalabalık olmadıklarını göreyerek isyan etme hazırlıklarına başladılar. Haber göndererek saray ve kaleyi terk etmelerini istediler. Ancak onlar bol miktarda para dağıtarak Türk emirleri kendilerine bağlamayı başardılar. Sonrasında Taceddîn Yıldız'a elçi göndererek çeşitli görevler tevdi edeceklerini ve kendilerine bağlanmasını istediler. Ancak Taceddîn onların Gazne'yi terk etmesini ve Bamiyan'a geri dönmelerini elçi ile bildirip, ordusu ile birlikte Gazne üzerine yürümüştür. Durumdan haberdar olan Alaeddîn ise, kendi vezirine Bamiyan, Belh ve Tirmiz'den topladığı ordu ile Gazne'ye gelmesini haber etmiştir. Ancak Taceddîn'in ordusu onlar daha toparlanmadan Gazne'yi kuşatmıştır. Alaeddîn'in yanında bulunan Türk emirler taraf değiştirmiş ve müdafaa ordusu güç kaybetmiş ve kaleye sıkıştırılmak üzereyken Celaleddîn Ali fırsatını bularak kaleden yardım bulmak amacıyla kaçmıştır. Alaeddîn ise, o gelene kadar kaleyi savunmak için orada kalmıştır. Bir müddet sonra Taceddîn'den canına bir zarar gelmeyeceği hususunda teminat alarak kaleyi terk etmiştir. Ama yanında götürdüğü eşyalar yağmalanmıştır. Taceddîn onun zor durumda kaldığını duyunca, at, para, erzak ve elbiseler yollamıştır. Ancak o sadece ihtiyacı kadarını

⁴⁴ İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 177.

⁴⁵ Taceddîn Yıldız hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. S. Haluk Kortel, "Gur Devletinde Bir Türk Kumandan: Taceddîn Yıldız", *Tarih Dergisi*, S. 39, 2004, s. 37-54.

⁴⁶ İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 180-181; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age.*, s. 433-434.

⁴⁷ Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age.*, s. 407; Alaeddin Ata Melik Cüveynî, *age.*, s. 290.

⁴⁸ İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 182-183.

olarak Bamiyan'a doğru yola çıkmıştır. Bamiyan'a girince bir eşeğe binip kötü elbiseler giyerek halkın Gazne'ye yapacağı akınlar için ona canla başla destek vermesini sağlamak istemiştir. Neticede topladığı ordu ilk başta Savran ve Kerman şehirlerini yağmalamışsa da başarılı olamamıştır.⁴⁹

Alaeddîn Muhammed ve Celaleddîn Ali, Gazne'den çıkarılmalarından sonra yaklaşık üç ay gibi bir süre zarfında yeniden bu şehri zapt etmek için harekete geçtiler. Durumdan haberdar olan Taceddîn Yıldız hemen onları yolda iken durdurmak amacıyla bir ordu sevk etti. Ancak Bamiyan'dan gelen birlikler onları mağlup etmeyi başardı. Haber Gazne'ye ulaşınca Taceddîn şehri terk ederek Kerman'a doğru yola çıktı. Taceddîn'in Gazne'den ayrıldığını duyan Alaeddîn ve Celaleddîn, onu yakalamak için Kerman şehrine hâkim oldu ve geri dönerek Gazne şehrini muhasara edip şehrin hazinesini iki kardeş kendi aralarında paylaştılar.⁵⁰ Sonrasında Celaleddîn amcası Abbas ile birlikte Bamiyan'a döndü. Alaeddîn ise Gazne'de kaldı. Ancak mesele biraz yatışınca Taceddîn yeniden Türklerden oluşan bir ordu toplayarak Kerman şehrini geri aldı. Alaeddîn kardeşi Celaleddîn'e haber yollayıp yardım için gelmesini istedi. Celaleddîn, Harezmsahlar'ın ele geçirdiği Belh şehri üzerine sefer hazırlığında iken bundan vaz geçip Gazne'ye doğru yola çıktı. Taceddîn 29 Temmuz 1206 tarihinde Gazne şehrini muhasara etti. Kırk gün süren kuşatmanın ardından Celaleddîn dört bin kişilik bir kuvvet ile Gazne'ye yaklaşınca Taceddîn muhasarayı terk ederek onun üzerine yürümüştür. Alaeddîn kalede bulunan askerlerden bazılarını Celaleddîn'e yardıma yollamıştır. Ancak yapılan savaşlarda Celaleddîn esir edilmiştir. Sonrasında da Gazne önüne getirilerek Alaeddîn'in kaleyi teslim etmesi istenmiştir. Taceddîn'in ele geçirdiği bin kişilik Gurlu askerlerden dört yüzünü kale önünde idam ettirmesi ile aman dileyerek teslim olmuştur. Derhal yakalanarak kardeşi Celaleddîn ile birlikte hapsedilmiştir.⁵¹

Bamiyan hâkimiyetlerini Gazne'ye doğru genişletmek isteyen Alaeddîn Muhammed ve Celaleddîn Ali neticede kendilerini Taceddîn Yıldız'ın esiri olarak bulmuşlardır. Bu sırada boşa kalan Bamiyan'da hâkimiyet oraya bırakmış oldukları vezirin yönetimine geçmiştir. Ancak o da esir edilen efendilerini kurtarmak için Harezmsahlar ile anlaşma yolları arar iken Bahaeddîn Sam'ın kardeşi Abbas şehri ele geçirmiştir. Ancak Taceddîn Yıldız, Celaleddîn Ali'yi affederek kendi kızı ile evlendirmiş ve yanına da beş bin kişilik bir ordu vererek onu 1207 yılında Bamiyan'da iktidarı ele alması için göndermiştir. Şehrin yakınlarına varınca amcası Abbas'a mektup yazıp niyetini öğrenmek istemiştir. O da mektuba gayet olumlu cevap vererek şehri kendisine teslim edeceğini bildirmiştir. Niyetinin Bamiyan şehrini Harezmsahlar'ın eline geçmesinden korumak olduğunu ve bu nedenle kontrolü üstlendiğini anlatmıştır. Böylelikle Celaleddîn Ali, Bamiyan'a girerek şehrin yönetimini teslim almıştır.⁵² Bir başka rivayete göre ise, Celaleddîn, Bamiyan'da şehrin yönetimini ele geçirmiş olan amcası ile savaşarak onu öldürmüştür.⁵³

Celaleddîn Ali, Bamiyan şehrinde kontrolü ele aldıktan sonra bölgede güçlenen Alaeddîn Muhammed Harezmsah hâkimiyetini Gurlular aleyhinde ilerletmeye başlamıştır. Onların Herat, Belh ve Tirmiz şehirlerine kadar uzanan hâkimiyetlerine son vermiştir. Sultan Muizeddîn'den sonra Firûzkûh'da tahta geçen Gıyaseddîn Muhammed'in oğlu Gıyaseddîn Mahmud, Harezmsahlar'a karşı verdiği mücadelede güçsüz düşmüştür. Ülkede çıkan karışıklıklar nedeniyle merkezi otoriteyi kaybetmiş ve elinde tutabildiği Firûzkûh'da da

⁴⁹ İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 183-186.

⁵⁰ İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 193-195; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age.*, C. I, s. 390; Muhammed Mîrhând, *age.*, C. VII, s. 3656.

⁵¹ İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 195-197.

⁵² İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 203, 206-207.

⁵³ Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age.*, C. I, s. 390-391; Muhammed Mîrhând, *age.*, C. VII, s. 3656-3657.

hutbeyi Muhammed Harezşah adına okutmaya başlamıştır. Gıyaseddîn Mahmud'un 1212⁵⁴ yılında ölümünden sonra da hanedana mensup birkaç Gurlu hükümdar başa geçse de Harezşahlar'ın nüfuzu altında kalmışlardır.⁵⁵ Bamiyan'da hâkimiyetini sürdüren Celaleddîn Ali ise, Harezşahlar'ın Gazne üzerine yapacağı sefer sırasında onun şehre yönelmesi ile yakalanarak yedi yıllık iktidarı sonrasında 1214 senesinde öldürülmüştür.⁵⁶ Celaleddîn Ali'nin ölümü sonrasında Nesevî'ye göre, Bamiyan'da bir müddet Alaeddîn isimli bir zat Harezşahlar'a bağlı olarak yönetimi elinde bulundurmıştır.⁵⁷ Ancak Alaeddîn Muhammed Harezşah, Gurluların hâkim olduğu toprakları tamamen ele geçirdikten sonra bu bölgeyi Bamiyan da dâhil olmak üzere oğullarından Celaleddîn Mengüberni'ye tahsis etmiştir.⁵⁸ Celaleddîn'in vezirliğine Şehabeddîn Alp Herevi tayin edilmiştir. Kerboz Mülk de ona naip olarak sahip olduğu arazinin idaresine getirilmiştir.⁵⁹

Harezşahlar, Maveraünnehir ve İran'da hâkimiyetini güçlendirirken doğuda Moğol tehlikesi baş göstermiştir. Cengiz Han'ın 1218 yılında dört yüz deveden oluşan şahsi malı Otrar valisi İnalçık tarafından gasp edilmiştir. Cengiz Han bu valinin kendisine teslim edilmesini istemesine rağmen Harezşah Alaeddîn Muhammed talebi geri çevirmiştir. Yaşanan olaylar neticesinde Cengiz Han ordusunu toplayarak Harezşahlar üzerine yürümüştür.⁶⁰ Neticede Harezşahlar bölgede bulunan şehirlerin kontrolünü Moğollara kaptırarak yıkılma sürecine girmişlerdir. Ancak Alaeddîn Muhammed'in oğullarından Celaleddîn Mengüberni Moğollara karşı yılmadan mücadeleye devam etmiştir. Bu nedenle Cengiz Han ona karşı harekete geçerek etkisiz kılmayı hedeflemiştir. Moğol orduları Celaleddîn'in Gazne taraflarında olduğunu haber alınca Cengiz Han ordusu ile oraya hareket etmiştir.⁶¹ Bu sırada, Karluk asıllı Arslan Han, Mönglig Baba'nın oğlu Tulan Çerbi ve Cengiz Han'ın Çağatay'dan torunu Möngke Togan önderliğinde bir ordu da Bamiyan ve civarının kuşatılması için harekete geçmiştir.⁶² Bamiyan kalesinin kumandanlığını Cemaleddîn Ömer Kerbaverdi yürütmektedir.⁶³ Moğol ordusu her ne kadar onunla savaşmadan kaleyi teslim almayı denedi ise de bu istekleri gerçekleşmemiştir. Çıkan muharebe sırasında kaleden atılan bir ok Möngke Togan'a isabet ederek onu 1221 yılı baharında öldürmüştür.⁶⁴

Moğol şehzadesi Möngke Togan'ın ölümü sonrasında haberi alan Cengiz Han oldukça büyük bir öfkeye kapılmıştır. Şehrin en kısa zamanda ele geçirilmesi için komutanlarına emir vermiştir. Kuşatmaya katılan Moğol ordusu tarafından üstün gayretler gösterilerek kale vakit geçirilmeden zapt edilmiştir. Sonrasında Cengiz Han'ın buyruğu ile şehirde bulunan kişilerden hiçbirini esir almadan hepsini kılıçtan geçirmişlerdir. Hatta bu durumdan çocuklar

⁵⁴ Ölüm tarihi ile ilgili farklı rivayetler için bkz. 1212 yılı, Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age.*, s. 429; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age.*, s. 307; Fasîh Hâfî; *age.*, s. 765; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018, s. 328. 1208 yılı, İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 223. 1210 yılı, Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age.*, C. I, s. 377; Muhammed Mîrhând, *age.*, C. VII, s. 3652; Gıyâsuddîn Hândmîr, *age.*, s. 608.

⁵⁵ Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age.*, C. I, s. 377-382; Muhammed Mîrhând, *age.*, C. VII, s. 3652-3654; Gıyâsuddîn Hândmîr, *age.*, s. 608.

⁵⁶ İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 265; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age.*, C. I, s. 309; Muhammed Mîrhând, *age.*, C. VII, s. 3657; Gıyâsuddîn Hândmîr, *age.*, s. 608.

⁵⁷ Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn-i Mengüburnî*, Neşr. Mucteba Minovi, İntişarat-ı İlim u Ferheng, Tahran 2015, s. 33; Şehabeddîn Ahmedünesevi, *Celâlü'ttin Harezşah*, Çev. Necip Asım, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s. 21.

⁵⁸ Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age.*, s. 430-431; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age.*, s. 307; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age.*, C. I, s. 309; Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *age.*, s. 38; Şehabeddîn Ahmedünesevi, *age.*, s. 23.

⁵⁹ Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *age.*, s. 38; Şehabeddîn Ahmedünesevi, *age.*, s. 23.

⁶⁰ Ahmed Tebrizi, *Şehinşâhnâme*, Haz. Mehşid Guheri Kaheki Cevad Raşeki Ali Abadi, İntişarat-ı Doktor Muhammed Afşar, Tahran 2019, s. 262-264; İbnü'l Esir, *age.*, C. XII, s. 320-322; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age.*, s. 168-170; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age.*, s. 316-318; Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *age.*, s. 49-53; Şehabeddîn Ahmedünesevi, *age.*, s. 28-30; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age.*, s. 473-476.

⁶¹ El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 350; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age.*, s. 210-211; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age.*, s. 155-157; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age.*, C. II, s. 133-134; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 67-70; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age.*, s. 522-525.

⁶² Hamdullah Müstevfî Kazvinî, *Zafernâme*, Türk İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi, Mikروفilm Arşiv Nu: 1490, Envanter Nu: T 2041, vr. 352 a-b; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age.*, C. II, s. 119; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age.*, s. 71.

⁶³ Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age.*, C. II, s. 110; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age.*, s. 71.

⁶⁴ Seyfî Herevî, *Târihnâme-i Herât*, Neşr. Gulam Rıza Tebatabayi, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2005, s. 87-88; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age.*, s. 210; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age.*, s. 155; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age.*, s. 752.

ve hamile kadınlar da kurtulamamıştır. Hırsını alamayan Moğol birlikleri hayvanları dahi katlederek şehirde canlı hiçbir varlık bırakmamışlardır. Yapılan kıyımlar neticesinde tüm şehir harabeye çevrilerek, orayı tekrar mamur hale getirmek ve yerleşim yasaklanmıştır.⁶⁵ Başka bir rivayete göre ise, Cengiz Han'ın yıkım emrinden söz edilmemektedir. Oğlunun ölüm haberini alan Çağatay'ın eşi Yesülün Hatun şehrin kuşatmasına bizzat katılmış ve intikam için orayı bahsedilen akıbete uğratmıştır.⁶⁶

Möngke Togan'ın ölümü sonrasında ikamete kapatılmış olan Bamiyan şehrine *Târîh-i Cihân Guşâ'*da "Mavu Balık",⁶⁷ *Câmiu't Tevârih'*te ise, "Mavu Kurgan"⁶⁸ denildiği yönünde bilgiler bulunmaktadır. Hatta Cuveynî, "Mavu Balık" ifadesinin "kötü köy" manasına geldiğini belirtmektedir.⁶⁹ Eski Türkçe de "balık" kelimesi yerleşim birimleri için kullanılmaktadır.⁷⁰ "Kurgan" kelimesinin de mezar manasına geldiği aşikârdır.⁷¹ "Mavu" kelimesi *Târîh-i Cihân Guşâ'*da kullanıldığı gibi, klasik Moğolca'da da "mau", "kötü"⁷² anlamına gelmektedir. Bu nedenle *Câmiu't Tevârih'*te geçen "Mavu Kurgan" ifadesinin "kötü mezar" şeklinde kullanıldığı söylenilebilir. Bu açıdan bakıldığında Bamiyan şehrinin Möngke Togan'ın ölümü ile birlikte tamamen ortadan kaldırılarak ona kurban edilmesi sonucunda bu ismi aldığı düşünülebilir. Günümüzde ise, şehrin kalıntıları bir tepe şeklinde yığılmış vaziyette bulunmakta ve yerel halk tarafından "Şehr-i Gulgula" (Çıgıllıklar Şehri) olarak isimlendirilmektedir.

Sonuç

Çalışmamız kapsamında Ortaçağ'ın mühim yerleşim birimlerinden Bamiyan şehrinin XI ve XIII. yüzyıl genel siyasi tarihi ile ilgili bir süreci aydınlatmak hedeflenmiştir. Bu hususta özellikle şehrin Gurlular tarihi açısından önemi anlatılmıştır. Şehre hâkim olan kişiler hakkında tespit edilen önemli bilgiler aktarılmıştır. Gurlular dönemine dair Fahreddîn Mesud'dan Celaledîn Ali'ye kadar kronolojik olarak Bamiyan hâkimlerinin faaliyetleri ifade edilmiştir. Daha önceden yapılan çalışmalar da göz önünde tutularak genellikle ana kaynaklar üzerinden meseleler aydınlatılmıştır. Kaynaklarda sorunlu görülen hususlar tartışılmış ve açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bamiyan şehrinin Moğollar tarafından reva görülen hazin sonu ve bu sonu hazırlayan etmenler kaynaklar ışığında ortaya konulmuştur. Enkaza dönüştürülen şehrin bulunduğu yerin Mau Balık ya da Mau Kurgan olarak ifade edilmesinin anlamlandırılması yapılmıştır.

⁶⁵ Muhammed Mîrhând, *age.*, C. VIII, s. 3867-3868; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age.*, s. 210; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *age.*, s. 155; Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age.*, s. 752.

⁶⁶ Muhammed Şebânkârei, *Mecmau'l Ensâb*, Neşr. Mir Haşim Mühedis, İntişarat-i Emir Kebir, Tahran 1998, s. 238-239.

⁶⁷ Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age.*, s. 210; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *age.*, s. 155.

⁶⁸ Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age.*, s. 752.

⁶⁹ Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age.*, s. 210; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *age.*, s. 155.

⁷⁰ Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK, Ankara 2014, s. 1.

⁷¹ Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 11.

⁷² Bülent Gül, *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2016, s. 32; Volker Rybatzki, *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente*, Publications of the Institute for Asian and African Studies, Helsinki 2006, s. 589.

KAYNAKLAR

- AGACANOV, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, çev. E. N. Necef – A. R. Annaberdiyev, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
- AHMED TEBRİZİ, *Şehinşâhnâme*, Haz. Mehşid Guheri Kaheki Cevad Raşeki Ali Abadi, İntişarat-ı Doktor Muhammed Afşar, Tahran 2019.
- ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNÎ, *Tarih-i Cihan Güşâ*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013.
- ALÂEDDİN ATÂ-MELİK CUVEYNÎ, *Târîh-i Cihân Guşâ*, Neşr. Muhammed Kazvîni, İntişarat-ı Hermes, Tahran 2016.
- ANONİM, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, Haz. V. Minorsky, Çev. Abdullah Duman – Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.
- AYAN, Ergin, “Gurluların Menşei Meselesi”, *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, (2011), s. 38-45.
- BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilası Devrinde Türkistan*, Çev. Seniha Sami Morali, TTK, Ankara 2020.
- BARTHOLD, V. V., *Orta Asya Tarihi Üzerine Dört Çalışma*, Çev. İlhan Aslan, Post Yayınevi, İstanbul 2020.
- BARTHOLD, W., “Bâmiyân mad.”, *İ. A.*, C. III, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1978, s. 296-298.
- BOSWORTH, Clifford Edmund, “Saffari İmparatorluğu'nun Yapısı ve Yönetimi”, Çev. Hüseyin Doğan, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 1, (2013), s. 123-145.
- BOZKURT, Nebi, “İpek Yolu mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 369-373.
- BREGEL, Yuri, *An Historical Atlas of Central Asia*, Brill, Leiden 2003.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- EBU'L-FAZL MUHAMMED B. HÜSEYİN-İ BEYHAKÎ, *Târîh Beyhakî*, Çev. Necati Lügal, Haz. Hicabi Kırlangıç, TTK, Ankara 2019.
- EL-ÖMERÎ, *Mesâlikü'l Ebsâr*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- ERDOĞAN, Coşkun, *Harezmşahlar Anuştegin'den Celaleddin'e*, Selenge Yayınevi, İstanbul 2020.
- FASÎH HÂFÎ, *Mucmel Fasîh*, C. II, Neşr. S. M. N. Nasrabadi, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2009.
- GIYÂSUDDİN HÂNDMÎR, *Târîh-i Habîbu's Siyer*, C. II, Neşr. M. Debirsiyaki, Kitab Furuşî Hayyam, Tahran, 1984.
- GÜL, Bülent, *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2016.
- GÜRBÜZ, Meryem, “Tekiş, Alâeddin mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 364-365.
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ KAZVÎNÎ, *Zafernâme*, Türk İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi, Mikروفilm Arşiv Nu: 1490, Envanter Nu: T 2041.
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ-Yİ KAZVÎNÎ, *Târîh-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018.
- İBN HURDAZBÎH, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.
- İBNÜ'L ESİR, *El-Kamil Fi't Tarih*, C. XI-XII, Çev. Ahmet Ağırakça – Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- JAVİDİ, Ghulam Reza, “Orta Çağ'da Bamiyan Bölgesinde Hüküm Sürmüş Devletler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, (2019), s. 48-67.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 2000.
- KORTEK, S. Haluk, “Gur Devletinde Bir Türk Kumandan: Taceddî Yıldız”, *Tarih Dergisi*, S. 39, (2004), s. 37-54.

- MERÇİL, Erdoğan, "Gazneliler mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 480-484.
- MERÇİL, Erdoğan, "Mahmûd-ı Gaznevî mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 362-365.
- MÎNHÂC-I SİRÂC EL-CÛZCÂNÎ; *Tabakat-ı Nâsırî*, C. I-II, Neşr. A. Habibi, İntişarat-ı Esatir, Tahran, 2010.
- MÎNHÂC-I SİRÂC EL-CÛZCÂNÎ, *Tabakât-ı Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- MUHAMMED B. AHMED EN-NESEVÎ, *Sîret-i Celâleddîn-i Mengburnî*, Neşr. Mucteba Minovi, İntişarat-ı İlim u Ferheng, Tahran 2015.
- MUHAMMED MÎRHÂND, *Târîh-i Ravzatu's Safâ*. C. VII-VIII, Neşr. Cemşid Kiyanser, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2006.
- MUHAMMED ŞEBÂNKÂREÎ, *Mecmau'l Ensâb*, Neşr. Mir Haşim Mühedis, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1998.
- MURATOĞLU, Seda, "Selçuklu Hâkimiyetindeki Etnik Unsurlar", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Basılamamış Doktora Tezi, Ordu 2023.
- ÖNTÜRK, Vural, "Alâeddin Hüseyin Cihansûz'un Gazne Şehrini İstilas", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 4, 2020, s. 1715-1733.
- ÖNTÜRK, Vural, "Gurluların Var Olma Mücadelesinde Bir Dönüm Noktası: Âhengerân Savaşı (400/1010-1011)", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 49, 2020, s. 161-174.
- ÖNTÜRK, Vural, "Ravzatü's-Safâ ve Habibü's-Siyer'e Göre Gurlular", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 34, (2018), s. 129-161.
- ÖNTÜRK, Vural, "Sultan Sencer'in Son Büyük Zaferi: Evbeh Savaşı (1152)", *Tarihçi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2021, s. 34-52.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Berkyaruk mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 514-516.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Sencer mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 507-511.
- REŞİDUDDİN FAZLULLAH HEMEDÂNÎ, *Câmiu't Tevârih*, C. I, Neşr. Muhammed Ruşen - Mustafa Musevi, İntişarat-ı Elburz, Tahran 1995.
- RYBATZKİ, Volker, *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente*, Publications of the Institute for Asian and African Studies, Helsinki 2006.
- SARAÇ, Sena, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Gurlular Devleti ile Siyasî Münasebetleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 7, (2022), s. 57-68.
- SEYFÎ HEREVÎ, *Târîhnâme-i Herât*, Neşr. Gulam Rıza Tebatebayi, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2005.
- SİDDİQUİ, İqtidar Husain, "Cihansuz mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 544-545.
- SİDDİQUİ, İqtidar Husain, "Gurlular mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 207-211.
- SÜMER, Faruk, "Selçuklular mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 365-371.
- SÜMER, Faruk, *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK, Ankara 2014.
- ŞEHABEDDİN AHMEDÜNESEVÎ, *Celâlüttin Harezemşah*, Çev. Necip Asım, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara 2001.

- TANERİ, Aydın, "Hârizmşahlar mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 228-231.
- TAŞAĞIL, Ahmet, "Karahıtaylar mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 415-416.
- YA'KUBÎ, *Ülkeler Kitabı*, Ayışığıkitapları, İstanbul 2002.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abbâsîler mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 31-48.